

2. Базилевич В. Д. Ринкова економіка: основні поняття і категорії / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич. – К. : Знання, 2008. – 263 с.

3. Борщ Л. М. Інвестиції в Україні: стан, проблеми і перспективи. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. – 318 с.

4. Губський Б. В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б. В. Губський. – К. : Наукова думка, 1998. – 391 с.

5. Економічна теорія: політекономія: підруч. / [за ред. В. Д. Базилевича]. – [7-ме вид., випр. і перероб.]. – К. : Знання-Прес, 2008. – 719 с.

6. Історія економічних учень: підруч. : у 2 ч. / [В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай та ін.]; за ред. В. Д. Базилевича. – [3-тє вид., випр. і доп.]. – К. : Знання, 2006. – 582 с.

7. Лютий І. О. Грошово-кредитна політика як фактор макроекономічної стабілізації / І. О. Лютий // Вісник Київ-

ського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2001. – № 46. – С. 21 – 23.

8. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність : навч. посіб. / Т. В. Майорова. – К. : ЦУЛ, 2004. – 376 с.

9. Міждисциплінарний словник з менеджменту: навч. посіб. / [Д. М. Черваньов, О. І. Жилінська, М. В. Петровський та ін.]; за ред. Д. М. Черваньова, О. І. Жилінської. – К. : Нічлава, 2011. – 624 с.

10. Основи економічної теорії: підруч. / [за ред. проф. С. В. Мочерного]. – Тернопіль : АТ «Тарнекс», 1993. – 686 с.

11. Черваньов Д. М. Менеджмент інвестиційної діяльності підприємств : навч. посіб. / Д. М. Черваньов. – К. : Знання-Прес, 2003. – 622 с.

12. Черваньов Д. М. Система інноваційного менеджменту: теорія і практика : підруч. / Д. М. Черваньов. – К. : ВПЦХ «Київський університет», 2012. – 1391 с.

УДК 332.8

ІНВЕСТИЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ТА УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ І МУНІЦИПАЛЬНИМ СОЦІАЛЬНИМ КОМПЛЕКСОМ

ПАКУЛІНА А. А.

УДК 332.8

Пакуліна А. А. Інвестиції як інструмент розвитку та управління регіональним і муніципальним соціальним комплексом

У статті виявлено проблеми соціального комплексу, на рішення яких має бути спрямована інвестиційна політика регіону. Визначено цільові установки інвестиційної політики та основні чинники, що сприяють концентрації та раціональному розподілу обмежених інвестиційних ресурсів соціального комплексу регіону. Сформульовано організаційно-методичні принципи, реалізація яких сприятиме тому, щоб муніципальні цінні папери стали істотним каналом залучення грошових коштів для фінансування соціальних об'єктів.

Ключові слова: інвестиції, соціальний комплекс, регіон, муніципалітет, ресурси, управління.

Бібл.: 5.

Пакуліна Алевтина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту, Українська державна академія залізничного транспорту (пл. Феєрбаха, 7, Харків, 61050, Україна)

E-mail: sizapet@mail.ru

УДК 332.8

Пакуліна А. А. Инвестиции как инструмент развития и управления региональным и муниципальным социальным комплексом

В статье выявлены проблемы социального комплекса, на решение которых должна быть направлена инвестиционная политика региона. Определены целевые установки инвестиционной политики и основные факторы, способствующие концентрации и рациональному распределению ограниченных инвестиционных ресурсов социального комплекса региона. Сформулированы организационно-методические принципы, реализация которых будет способствовать тому, чтобы муниципальные ценные бумаги стали существенным каналом привлечения денежных средств для финансирования социальных объектов.

Ключевые слова: инвестиции, социальный комплекс, регион, муниципалитет, ресурсы, управление.

Библ.: 5.

Пакуліна Алевтина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри учета и аудита, Украинская государственная академия железнодорожного транспорта (пл. Феєрбаха, 7, Харьков, 61050, Украина)

E-mail: sizapet@mail.ru

UDC 332.8

Pakulina A. A. Investments as the Instrument of Development and Management of Regional and Municipal Social Complex

The article deals with the problems of social complex, to solve which the investment policy of the region should be directed. The aims and main factors of investment policy have been determined, that assist in concentration and rational distribution of the limited investment resources of the social complex of the region. The organizational-methodological principles have been formulated, the realization of which assists in municipal securities to become an essential channel to attract the money to finance the social objects.

Key words: investments, social complex, region, municipality, resources, management.

Bibl.: 5.

Pakulina Alevtina A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Ukrainian State Academy of Railway Transport (pl. Feyerbakha, 7, Kharkiv, 61050, Ukraine)

E-mail: sizapet@mail.ru

Інвестиції в соціальний комплекс як інструмент управління і розвитку є найважливішим методом для підтвердження соціальної значущості того або іншого об'єкта соціальної сфери і повинні стати не лише частиною програм, що забезпечують розвиток видів

економічної діяльності, але і одним із основних інструментів в управлінні соціальним комплексом регіону і муніципалітету.

Національні інвестиції, як інструмент управління, поступово стають за фактичним станом справ в соціаль-

ній сфері важливим методом підтвердження соціальної значущості тих або інших соціальних об'єктів, підприємств і установ. Таким чином, визнавши соціальну значущість театру, музею, вищого навчального закладу, національний уряд повинен виділяти певні інвестиційні ресурси, необхідні для їх розвитку.

Як показав проведений аналіз, інвестиції ще не стали самостійним інструментом реалізації соціальної політики, засобом рішення соціальних проблем [1, с. 33], методом управління і розвитку соціального комплексу. Більшість прогнозів розвитку соціального комплексу регіонів і території страждають відсутністю механізму реалізації поставлених в них цілей, в першу чергу, відсутністю інвестиційного механізму. Спостерігається ситуація, коли на національному рівні цілі соціальної політики мають узагальнений характер, але при цьому інвестиційний механізм їх реалізації представляє набір цілком конкретних напрямів діяльності. Чим нижче територіальний рівень, тим конкретніше прописані соціальні проблеми, що перешкоджають соціальному розвитку регіону, і об'єкти соціального комплексу, що вимагають оперативного втручання. У той же час механізми реалізації поставлених цілей і процедури, які необхідно виконати, як правило, визначені у край поверхнево і мають загальний характер, без прив'язки до особливостей самої території.

Інвестиції є універсальним важелем ще і з тієї причини, що вони, самі по собі виконуючи певну функцію планування, у той же час служать базою для розробки планів і прогнозів в цілому. Якщо відомо, що в той або інший об'єкт або вид діяльності будуть вкладені певні інвестиційні ресурси, то після цього можна будувати чіткий прогноз і план розвитку цього об'єкту соціального комплексу на різні проміжки часу. Для цього необхідно проаналізувати інвестиції з точки зору структури і об'єму, чітко визначити ті матеріально-речові перетворення, до яких приведуть ці інвестиції. Причому ці перетворення в соціальному комплексі регіону часто не виражаються в кількісних показниках, а мають якісний характер, оцінка якого може бути зроблена тільки за допомогою експертів.

Інвестиції як один з інструментів планування ринкової економіки повинні ув'язуватися з підвищенням якості послуг, що надаються. Практично, у більшості випадків природна селекція здійснюється по відомому алгоритму: або нова послуга планується якіснішою, або традиційна послуга надається у більшому масштабі і на більш високому рівні. Це актуалізує вирішення проблеми – яким чином планувати через інвестиційну політику в соціальній сфері зростання якості вироблюваних товарів і послуг, і як врахувати в прогнозах і планах підвищення їх якості. Дослідження показали, що повинно йтися про підвищення долі дорожчих послуг в загальному обсязі вироблюваних послуг.

Важливим інвестиційним аспектом проблеми підвищення якості соціальної політики є проблема взаємоув'язання цілей соціальної політики з інвестиційними елементами. Відомо, що цілі розвитку тих або інших видів економічної діяльності та підприємств соціального

комплексу пов'язані з виникненням гострої проблемної ситуації в рішенні певної соціальної задачі або з різким зносом матеріально-технічної бази [2, с. 22].

Питання про необхідність інвестицій повинне розглядатися як відповідь на ті виклики, які виникають у суспільства на різних етапах розвитку. У цілому ряді випадків це може бути виклик, з точки зору ринку і рівня розвитку ринкових стосунків. Йдеться про те, що інвестиції в об'єкти соціального комплексу потрібні і доцільні тоді, коли їх послуги, товари, роботи будуть затребувані населенням регіону. Інший виклик може бути пов'язаний з необхідністю фінансувати інвестиційний проект, обумовлений потребою збереження культурних об'єктів. Наприклад, будівля театру або музею, яка є історичним пам'ятником, може бути повністю або частково зруйнована за відсутності відповідних інвестицій. Прикладом третього типу виклику є потреба у будівництві дитячих притулків, заснована на негативних громадських реаліях, підтверджених дослідженнями соціологів, що показують наявність тисяч бездомних дітей на вулиці.

Розглянуті типи інвестиційних проектів стають елементами планування соціального комплексу і формування соціальної політики, особливо на рівні регіону [3, с. 42]. Такі проекти можуть бути покладені в основу планування тих або інших соціальних заходів, розробки конкретних дій, які мають бути здійснені в найближчому і віддаленому майбутньому. Інвестиції стають першим кроком для того, щоб забезпечити перспективну діяльність соціального комплексу регіону.

Основними проблемами соціального комплексу регіону, на рішення яких, на нашу думку, має бути спрямована інвестиційна політика, являються такі:

- ✦ загальне зменшення за останні 10 років кількості об'єктів соціальної сфери, обсягів і асортименту послуг, що робляться населенню [4, с. 485]. Багато в чому це пов'язано з недоліками і витратами процесів приватизації організацій соціальної сфери (втрата профілю роботи, переобладнання раніше займаних площ під інші цілі та ін.);
- ✦ істотна зміна галузевої структури соціальної сфери, що часто не відбиває реальної потреби населення і грошових прибутків малозабезпечених груп населення;
- ✦ слабе врахування соціально-демографічних чинників при інвестуванні в соціальну сферу, регулюванні і прогнозуванні розвитку її установ;
- ✦ регіональні відмінності в рівні життя населення, часто не обумовлені соціально-економічним станом території;
- ✦ необґрунтоване перенесення відповідальності за рішення багатьох соціальних проблем з національного на регіональний рівень без надання відповідної фінансової, інвестиційної і організаційно-економічної допомоги;
- ✦ відсутність уніфікованого і єдиного підходу, і, як наслідок цього, втрата комплексності в рішенні соціальних проблем у національних органах управління. Особливо важливо відмітити, що при цьому більшість національних структур

у своїй роботі керується власними теоретичними концепціями і розробками;

- ✦ диференціація прибутків і витрат населення на послуги підприємств соціального комплексу, що усе більш посилюється у міру розвитку ринкових стосунків;
- ✦ інтенсивне зростання розмірів «тіньового» сектора в соціальному комплексі, що не лише призводить до скорочення податків і криміналізації соціальної сфери, але і виводить ці підприємства з нормальної конкурентної боротьби;
- ✦ недостатня підготовка регіонів для проведення роботи по скороченню субсидій з бюджетів усіх рівнів на житлово-комунальне і міське (муніципальне) господарство. Не продумана система здійснення адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення. Непрозорість фінансово-економічного стану житлово-комунального господарства регіонів робить їх непривабливими для інвесторів, як приватних, так і інституціональних.

В умовах обмеженості інвестицій потрібне постійне ранжирування проблем соціальної сфери з метою концентрації ресурсів на рішення першочергових завдань і організації методичної роботи, сприяючої реалізації вибраної інвестиційної політики.

У нових економічних умовах істотно змінюються функції місцевих органів влади по розробці і реалізації інвестиційної політики в соціальній сфері. До числа основних чинників, що сприяють концентрації і раціональному розподілу інвестиційних ресурсів соціального комплексу регіону, відносяться:

- ✦ розвиток ринкових стосунків у сфері нерухомості, без яких стосунки власності не можуть стати повноцінними і являються однією з серйозних перешкод до росту інвестиційної привабливості об'єктів соціального комплексу;
- ✦ розробка пропозицій по реорганізації соціального комплексу промислових підприємств і організацій, шляхом його раціональної консолідації в першу чергу, через його передачу місцевим органам влади;
- ✦ організація робіт по здійсненню інвестиційних програм, що забезпечують економію ресурсів (тепло, електроенергія, води і тому подібне) в установах соціального комплексу, що особливо актуально в умовах зниження бюджетного фінансування.

Залучення інвестицій в соціальний комплекс регіону в умовах євроінтеграційного вектора розвитку України стає можливим тільки в умовах існування різноманітних форм власності. Присутність власників у соціальній сфері, здатних нести повну відповідальність за результати праці, можливість їх швидкої зміни у рамках чинного законодавства у разі потреби, отримання прав власності на вкладений капітал є необхідними чинниками, що сприяють залученню інвестицій у соціальний комплекс.

Відсутність економічних і юридичних санкцій за недотримання узятих на себе зобов'язань по здійсненню

інвестицій, а також можливість зберегти профіль підприємства тільки формально (робити послуги або реалізувати товари на незначній частині площ), призвели до того, що багато установ соціального комплексу в ході приватизації було закрито, змінили профіль своєї діяльності або значно скоротили обсяг вироблюваних товарів і послуг.

Проведений аналіз показав, що між приватизацією та інвестиційними процесами спостерігається тісний зв'язок. У найперші роки приватизації велика кількість обігових і інвестиційних коштів керівниками підприємств через різні дочірні структури було спрямовано на викуп власних акцій у працівників підприємства, держави, у тому числі на придбання приватизаційних чеків, для участі в чекових аукціонах і інвестиційних торгах. Таким чином, інвестиційна складова засобів, що знаходилися у підприємств, яка не встигла в директивній економіці досягти розмірів, необхідних для реального впливу на вирішення питань розвитку підприємств, у ході процесів приватизації істотно знизилася.

Процедури, використані в ході процесу приватизації, не сприяли припливу на підприємства соціальної сфери інвестицій, попри те, що це було одним з важливих завдань процесу роздержавлення власності.

Аналіз показував, що на процеси формування нових ринкових стосунків у видах діяльності соціальної сфери більший вплив зробили не процеси приватизації, а зусилля, які були спрямовані на формування законодавчо оформленої, багатокладної економіки. Нині у муніципальних утвореннях власні податкові прибутки складають в різних регіонах не більше 5-6% від загальних прибутків місцевих бюджетів. У переважній більшості регіонів України основна проблема, з якою сьогодні стикаються керівники органів місцевої влади, – постійний брак коштів не лише на здійснення інвестиційних програм і проектів, але і на поточне фінансування діяльності муніципальних утворень.

У ході розгляду питання про залучення інвестицій в муніципальні утворення необхідно звернути основну увагу на позабюджетні джерела фінансового забезпечення муніципальних утворень, у тому числі, для розвитку соціального комплексу.

Залучення інвестицій в розвиток соціального комплексу, ефективне використання інвестиційного потенціалу регіонів і муніципальних утворень є стратегічним стержнем економічної політики муніципалітетів. Жодній державі у світі не вдавалося добитися економічної стабільності без залучення інвестицій на регіональному рівні, в конкретні територіальні об'єкти.

У країнах з розвинутою ринковою економікою муніципалітети вдаються до значних фінансових запозичень на ринку цінних паперів. У цих країнах основним джерелом позикових коштів для здійснення інвестиційних проектів разом з випуском цінних паперів є муніципальні позики і кредити. Для розвитку системи муніципальних позик у багатьох державах приймаються спеціальні програми. Зокрема, уповноважені державні установи субсидують процентні ставки за банківськими кредитами для муніципалітетів, чого немає сьогодні в Україні. Якщо муніципалітет збирається взяти кредит,

то існують різні обмеження, жорсткіші, ніж для регіонів, хоча вони повинні мати рівні економічні права.

У зв'язку з реформою муніципальних органів влади істотно зростає їх значення в розвитку соціальної сфери місцевих територіальних утворень [5, с. 151]. Планована реформа житлово-комунального господарства покладе на місцеву владу додаткові і досить складні завдання, успішне рішення яких багато в чому залежатиме від фінансових ресурсів, що знаходяться у розпорядженні муніципалітетів. Нині в Україні середня забезпеченість місцевих бюджетів власними джерелами засобів не перевищує 10 відсотків.

Пріоритетними напрямами збільшення фінансової самостійності муніципалітетів повинно стати:

- ✦ перерозподіл ресурсів між регіонами України і муніципальними утвореннями на користь останніх;
- ✦ збільшення повноти збирання податків з господарських суб'єктів території;
- ✦ ефективна комерційна діяльність підприємств і організацій, у тому числі по наданню населенню додаткових платних послуг і т. д.

Важливим засобом рішення територіальних соціальних проблем і залучення засобів в необхідні інвестиційні проекти можуть стати муніципальні цінні папери, у тому числі, облігації муніципальних позик, що є цінними паперами, які випускаються муніципальними органами влади. До теперішнього часу під муніципальними розумілися облігації, які випускали регіони, що є принципово невірним. Неабиякою мірою це було обумовлено повною відсутністю дійсно муніципальних цінних паперів. Існуюча юридична база дозволяє місцевим органам влади використовувати цінні папери як важливу складову частину інвестиційної політики муніципалітетів для управління і розвитку соціального комплексу на підвідомчій території. Муніципальні утворення, що навіть мають невелику чисельність населення, але територіально відособлені, мають більше шансів успішно здійснити випуск облігацій, ніж муніципалітети, розташовані у великому або середньому за чисельністю місті. Це пов'язано з тим, що в першому випадку підприємства або установи соціального комплексу носять більше відособлений характер, ніж в умовах, коли об'єкт, що знаходиться на одній території, обслуговує населення, яке проживає в інших муніципальних утвореннях.

Дослідження дають підстави стверджувати, що з урахуванням специфіки роботи підприємств і установ соціального комплексу, необхідності довгострокових вкладень в нього, публічності, прозорості та контролю позик основним набувачем муніципальних цінних паперів повинне стати населення, чії грошові кошти можуть послужити основою для фінансування і інвестування в муніципальне господарство, передусім, в об'єкти житлово-комунального господарства, освіти, культури, охорони здоров'я, спорту.

ВИСНОВКИ

1. Проведений в ході дослідження аналіз показав, що основними цільовими установками інвестиційної

політики в соціальному комплексі на регіональному рівні можна вважати:

- ✦ створення сприятливого інвестиційного клімату, що сприяє залученню засобів комерційних організацій, іноземних інвесторів в окремі види діяльності, організації і підприємства соціального комплексу: правової бази, системи соціально-економічних заходів по стимулюванню інвесторів, чіткого комплексу організаційних процедур, що регламентують дії на цьому сегменті ринку усіх зацікавлених учасників (інвесторів, представництв національних структур і місцевих органів влади, населення та ін.);
- ✦ виконання рішень національних законодавчих і виконавчих органів влади з питань соціальної політики, у т. ч. у сфері інвестицій. Розробка і ухвалення регіональних законопроектів на додаток до національних законодавчих документів і правил з їх виконання, звернення із законодавчими ініціативами в найвищі органи влади;
- ✦ згладжування за допомогою активної інвестиційної політики протиріч і перекосів в соціальній сфері, у тому числі і тих, які утворилися із-за недосконалості законодавства, а також протиріч в ньому. Нерівномірність розвитку окремих регіонів, наявність у них специфічних соціальних проблем часто викликає необхідність швидкого реагування на проблеми, що загострилися;
- ✦ розробку інвестиційних розділів у середньострокових і довгострокових планах і прогнозах як найважливішій складовій перспективного розвитку регіону. Соціальні розділи в стратегічних планах міст, у Програмі стабілізації економіки міста, Генеральному плані міста на новий розрахунковий термін в інших перспективних документах повинні містити різну інформацію про тенденції розвитку окремих джерел інвестування, обсяги коштів, вартість інвестиційних ресурсів, за допомогою яких можлива розробка сценаріїв і варіантів соціального розвитку регіону в майбутньому;
- ✦ участь у складанні і реалізації регіональних розділів національних цільових соціальних програм і національних інвестиційних програм, що розробляються національними міністерствами і відомствами;
- ✦ досягнення комплексності в рішенні окремих соціальних проблем, у першу чергу, з метою економії коштів і ресурсів, а також їх ефективного використання. У даному випадку під комплексністю в рішенні соціальних проблем нами розуміється врахування взаємин і взаємозв'язків максимально можливого числа організацій і установ, що мають відношення до вирішення певної соціальної проблеми; облік можливих джерел фінансування та інвестування; проведення аналізу можливих наслідків від рішень, що приймаються, а також різні варіанти таких наслідків;
- ✦ визначення пріоритетів у напрямі коштів на рішення окремих соціальних проблем, найбільш важливих для конкретного регіону.

2. У ході дослідження нами були проаналізовано, узагальнено та сформульовано організаційно-методичні принципи, реалізація яких сприятиме тому, щоб муніципальні цінні папери стали істотним каналом залучення грошових коштів для фінансування соціальних об'єктів. Вони полягають у такому:

- ✦ умовою зниження фінансових ризиків повинен стати розроблений з урахуванням чинного законодавства порядок взаємодії усіх зацікавлених сторін у процесі рішення проблем з виконанням муніципальними органами своїх зобов'язань;
- ✦ для залучення інвесторів має бути забезпечене формування на регіональному рівні і доведення до муніципальних органів програми реалізації конкретних інвестиційних проектів, що реально сприяють благоустрою території, роботі житлово-комунальних служб, розвитку системи дошкільної освіти, дитячого дозвілля і іншому;
- ✦ окремим напрямом, що сприяє припливу інвестицій в міське господарство, повинно стати підвищення рівня муніципального менеджменту. Завдання приведення у відповідність компетенції місцевого самоврядування і наявних, а тим більше планованих на майбутнє, фінансових ресурсів, є одним з найважливіших. Випуск і звернення муніципальних облігацій, навіть з урахуванням залучення спеціалізованих фірм, працюючих на ринку цінних паперів, вимагають адекватного розуміння муніципальними службовцями фундаментальних основ теорії і практики муніципальних фінансів;
- ✦ з метою захисту прав інвесторів необхідно створити конструктивно просту і технологічно дієву систему моніторингу і контролю за муніципальними запозиченнями в цілому і муніципальними облігаційними позиками, зокрема. Контроль за муніципальними фінансами повинен здійснюватися як вищими органами управління, так і спеціальними спостережливими комітетами (якщо йдеться про муніципальні позики) і радами кредиторів (якщо йдеться про пряме запозичення). ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Куценко В. І.** Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) / В. І. Куценко. – Ніжин : Вид-во «Аспект-поліграф», 2008. – 818 с.
2. **Пакуліна А. А.** Взаємодія державних владних структур і господарюючих суб'єктів при управлінні сталим соціальним розвитком / А. А. Пакуліна, С. Л. Пакулін // *Materiały VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji* [«Strategiczne pytania światowej nauki – 2012»] (07-15 lutego 2012 roku). Volume 9. *Ekonomiczne nauki. Przemysł. Nauka i studia*, 2012. – S. 22 – 25.
3. **Пакуліна А. А.** Національна модель формування регіональної соціальної економіки та політики / А. А. Пакуліна, С. Л. Пакулін // *Материали за 5-а международна научна практична конференция, «Край на научното развитие».* –

2010 (17-25 януари 2010 год). – Том 8. *Икономики*. София. – «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2010. – С. 42 – 44.

4. **Пакуліна А. А.** Розвиток матеріально-технічної бази соціальної сфери регіону / А. А. Пакуліна, С. Л. Пакулін // *Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць*. Випуск 248: В 6 т. – Том III. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. – С. 482 – 486.

5. **Пакуліна А. А.** Соціальна орієнтація економіки і розвиток соціальної сфери / А. А. Пакуліна, О. О. Топчій // *Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць*. Випуск 260: В 6 т. – Том I. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. – С. 150 – 154.